

EL COIXÍ DE VELLUT DE RAMON BERENGUER II,
TROBAT AL SEU SEPULCRE DE LA CATEDRAL DE GIRONA

ROSA M. MARTÍN I ROS

El dimecres 24 de novembre de 1982, es va obrir el sepulcre de Ramon Berenguer II, en ocasió del novè centenari de la mort del comte de Barcelona, que es complia el 5 de desembre següent.¹

El comte Ramon Berenguer II, anomenat Cap d'Estopes per la seva abundant cabellera rogenca, va néixer, com el seu germà bessó Berenguer Ramon II, el 1053. Ambdós eren fills del comte Ramon Berenguer I i de la comtessa Almodis de la Marca. A la mort de llur pare el 1076, ambdós germans van regnar conjuntament. Llur lema de govern era: *Nos due fratres Comites Barchinonensis*.² El 1078 Ramon Berenguer es va casar amb Mahalta de Pulla-Calabria, filla del duc normand Robert Guiscard de Sicília.³ La rivalitat dels dos germans pel poder, que estava sobretot en mans de Ramon Berenguer, era constant. Després del Concili de Girona de 1078 i la intervenció papal, es va arribar a la redacció d'un document, datat del 17 de maig del 1079, pel qual els dos germans es van obligar a partir-se el seus territoris i a ocupar-ne cada un una meitat durant mig any; el mateix van fer pel que respecta al palau comtal de Barcelona.⁴ El dia 11 de novembre del 1082, va néixer Ramon Berenguer, fill únic i successor de Ramon Berenguer II. El 5 de

1. *Actes de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Girona, 24-XI-1982*, Jaume MARQUÈS I CASANOVAS, *Novè centenari de la mort del comte Ramon Berenguer II*, Girona, Catedral de Girona, 1982, p. 2.

2. Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Història nacional de Catalunya*, vol. III, Barcelona, A. López Llausàs, 1922-1934, p. 531.

3. Pròsper DE BOFARULL I MASCARÓ, *Los condes de Barcelona vindicados*, Barcelona, Imprenta de J. Oliveras y Monmany, 1836, p. 111.

4. ROVIRA I VIRGILI, *ibidem*, p. 53.

desembre del mateix any, durant un viatge de Barcelona a Girona, camí de Rodez, on havia nascut el seu fill, a fi de conèixer-lo, segons la hipòtesi del Dr. Gabriel Roura,⁵ va ser assassinat per desconeguts prop del terme de Sant Feliu de Boixareu, al lloc anomenat, des de llavors, *Perxa de l'astor*; i el seu cos va ser llençat a un gorg que va rebre, des d'aquell moment, el nom de *Gorg del comte*.⁶ El seu cos va ser portat a Girona, on va ser enterrat uns dies després a la galilea de la catedral.⁷

Els documents contemporanis van parlar de seguida de l'assassinat del comte, així el *Necrologi* del monestir de Santa Maria de Ripoll diu: «Raimundus comes occissus est».⁸ El mateix diu el *Cronicón de la catedral de Roda*.⁹ Molt aviat es va acusar d'aquesta mort el seu germà Berenguer Ramon II, tal com diu el *Martirologi* de la col·legiata de Santa Maria d'Ullà: «Qui interfectus est in colle dicta Spor vel Sparra per fratrem suum cum traditoribus suis».¹⁰ Malgrat tot, Berenguer Ramon II va continuar regnant durant la minoria d'edat del seu nebot Ramon Berenguer III.¹¹ El 1094 es va veure obligat a sotmetre's a un judici de Déu presidit pel rei de Castella Alfons VI, acusat d'haver fet assassinar el seu germà, judici que va perdre. Després d'això, anà a Terra Santa com a penitent, on va morir.¹² La literatura i la història, des del moment dels fets, han idealitzat la figura de Ramon Berenguer II que, amb la seva mort violenta, va entrar en la llegenda.

El 1385 el comte-rei Pere III va decidir de canviar de lloc les sepultures, que eren a l'exterior de la catedral, de Ramon Berenguer II i de la comtessa Mahalta, la seva muller, o de la comtessa Ermessenda, muller del comte Ramon Borrell, cosa en la qual no hi ha hagut un acord total,¹³ bé que per a alguns autors sembla ser que es tracta de la segona.¹⁴ El 28 de juliol del mateix any, el rei va disposar de portar els sepulcres a l'interior de la nau,¹⁵ exactament a la part alta d'ambdós

5. Gabriel ROURA, «Obertes les tombes comtals de la Catedral», *Punt Diari* [Girona] (5-12-1982), p. 25.

6. Gerónimo PUJADES, *Crónica universal del Principado de Cataluña*, Barcelona, Imprenta de José Torner, 1832, vol. VIII, cap. 10, p. 35.

7. MARQUÈS I CASANOVAS, *ibidem*, p. 1.

8. BOFARULL I MASCARÓ, *ibidem*, p. 121.

9. Maria-Mercè COSTA I PARETAS, «Los laicos en los necrologios catalanes», a *I laici nella «societas christiana» dei secoli XI e XII*, Atti della terza Settimana Internazionale di Studio (Mendola, 21-27 agost 1965), Milà, Societa Editrice Vita e Pensiero, 1965 (p. 711-721), p. 716.

10. COSTA I PARETAS, *ibidem*, p. 716.

11. ROVIRA I VIRGILI, *ibidem*, p. 542.

12. ROVIRA I VIRGILI, *ibidem*, p. 544.

13. Maria-Mercè COSTA I PARETAS, «Mahalta o Ermessenda? Sobre les sepultures comtals a la Seu de Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], vol. XXV-I (1979-1980) (p. 269-281), p. 269, 276-277.

14. ROURA, *ibidem*, p. 24.

15. *Actes* (ACG) 24-XI-1982; ROURA, *ibidem*, p. 24.

costats del transsepte,¹⁶ la del comte, a la dreta de l'altar major, i la de la comtessa, a l'esquerra.¹⁷ Pere III va decidir de fer sepulcres nous d'alabastre amb les escultures jacentes del comte i la comtessa esculpides per Guillem Morei, on el comte havia de ser representat a la manera dels cavallers del segle XI.¹⁸ En un document datat a Girona el 4 de novembre de 1385, el rei Pere ordena pagar: «[...] ex una parte et Guillelmum Morey, magistrum sive scultorem ymaginum [...] ex altera [...] de multibus et diversis sumptibus et expensis qui necessario [...] ad complementum et perfectionem tumbaram et sepulcrorum [...] ac sepulturarum et solemnitarum de eorum ossibus fiendarum necessari [...]».¹⁹ Per la lectura del document és evident l'interès que Pere III tenia a honorar les restes del seus avantpassats i a embellir llurs sepultures.

Les actes del capítol de la catedral de Girona no esmenten cap més obertura del sepulcre fins la de 1982, de la qual es va fer una escriptura notarial.²⁰ L'obertura va permetre la descoberta de diferents troballes històriques:

a) El sepulcre romànic primitiu, que estava decorat en el lateral amb barres pintades en vermell i groc, representació de les barres i els colors de l'escut de Catalunya. D'aquestes pintures es va portar a terme un estudi.²¹

b) El cos del comte, que estava bastant ben conservat. Va ser estudiat per un grup d'antropòlegs de la Universitat de Barcelona, que van poder constatar que el comte tenia al flanc algunes costelles trencades, cosa que confirmaria la mort violenta.²²

c) Les restes tèxtils. El cos no conservava les vestidures senceres, però sí fragments d'aquestes; estava embolcallat amb un llenç blanc i el cap reposava sobre un coixí.

Convidada pel capítol de la catedral de Girona, vaig visitar el sepulcre per a la seva exploració pel que fa als teixits el dijous 2 de desembre de 1982. Vaig ser autoritzada a treure algunes petites mostres dels escassos fragments de teixits

16. COSTA I PARETAS, *ibidem*, 1979-1980, p. 274.

17. ROURA, *ibidem*, p. 24.

18. COSTA I PARETAS, *ibidem*, 1979-1980, p. 277.

19. COSTA I PARETAS, *ibidem*, 1979-1980, p. 280-281 (ACA, C, t. 1.459, f. 168 v.).

20. *Actes* (ACG) 24-XI-1982.

21. Antoni MORER I MUNT, *Anàlisi tècnica i mineralògica dels pigments trobats a les tombes de Ramon Berenguer II i Ermessenda? a la Seu de Girona*, Barcelona, Museu d'Art de Catalunya, 1984 (20 pàgines) (còpia mecanografiada).

22. Josep PONS i ROSELL i altres, *Informe antropològic de les restes atribuïdes a Ramon Berenguer II Cap d'Estopes i les d'un sarcòfag situat davant seu*, Universitat de Barcelona, Facultat de Biologia, Departament d'Antropologia, 1984 (10 pàgines), p. 3 (còpia mecanografiada).

trobats en el pit i les cames, i del llenç per al seu estudi; pel que fa al coixí, es va quedar d'acord amb el canonge en cap del capítol, Dr. Josep Maria Taberner, que seria retirat per al seu estudi i conservació, i que es canviaria per un altre de nou de materials naturals. El coixí havia estat motiu d'alguns comentaris a la premsa, on es deia que era de gran valor i brodat.²³

Les mostres tèxtils extretes dels teixits conservats, així com posteriorment el coixí, van passar al Museu Tèxtil i d'Indumentària, on van ser estudiats. L'únic element de seda extret era un fragment de fil de seda esfilagarsat de color vermellós, sense torsió apreciable. La mostra treta de la zona del pit del cadàver era una tela de lli blanc i blau a quadros, amb lligat de plana, amb un ordit d'un fil simple amb torsió Z que alterna els colors blanc i blau, i té una densitat d'11/12 fils per centímetre, i una trama de fil simple amb la mateixa torsió, que alterna els mateixos colors i té la mateixa densitat; suposem que aquest teixit corresponia a la camisa o a la gonella. La mostra treta d'una cama corresponia a les calces i era una tela de lli de color marró, també amb lligat de plana, amb un ordit d'un fil simple marró amb torsió Z i una densitat de 33/34 fils per centímetre, i amb una trama d'un fil d'igual color, torsió i densitat. La mostra procedent del llenç que embolcallava el cos era de lli, de color blanc cru, amb lligat de plana amb un sol fil simple d'ordit de lli blanc amb torsió Z i una densitat de 17/18 fils per centímetre, i amb un sol fil de trama del mateix color, torsió i densitat; el bon estat de conservació de tot el llençol fa suposar que no era original de l'enterrament i que havia servit per a embolcallar el cos en el moment dels canvis de 1385. Tots els teixits estudiats havien estat fets en teler de llisos i pedals.²⁴ L'observació de les poques restes de les vestidures del comte, així com l'estudi de les mostres que se'n van extreure, permeten de deduir que Ramon Berenguer II va ser enterrat amb vestits simples, no amb la riquesa de vestidures que correspondria a l'enterrament d'un comte de Barcelona, encara que es tingui en compte que una part d'aquestes s'hauria pogut destruir durant el canvi de lloc del sepulcre. Aquesta simplicitat en els vestits es correspondria perfectament amb la rapidesa d'un enterrament després d'una mort violenta que es preferiria tapar.

El coixí és l'element tèxtil més ben conservat del sepulcre, malgrat el seu mal estat de conservació en sortir-ne. És de vellut llis amb efectes de color verd,

23. «Exploració de les tombes comtals», *Los Sirtios* [Girona] (25-XI-82), p. 7; Pere MADRENYS, «Un equipo de médicos barceloneses averiguará las causas de la muerte del conde Ramon Berenguer II», *El Correo Catalán* [Barcelona] (27-XI-1982), p. 10; ROURA, *ibidem*, p. 24.

24. Rosa M. MARTÍN I ROS, «Le tombeau de Ramon Berenguer II», a Annex II de «Les vêtements pour un comte», *Aquitania*, suplement 8 *Le comte de l'An Mil* (Guillem III Taillefer), Tolosa de Llenguadoc, 1996, p. 123.

blau i marró. Mesura 33 cm d'amplada i 46,5 cm de llargada. La part superior és la més ben conservada, té un forat rodó de 4,7 cm de diàmetre que correspon al lloc on reposava el cap. La part inferior està molt malmesa, correspon al costat que estava en contacte amb la pedra del sepulcre sota el pes del cap. Per a procedir al tractament de conservació es va haver de buidar el seu interior, que estava farcit de plomes. Aquestes es van portar a analitzar al Museu de Zoologia de Barcelona; el resultat donat és que es tractava de plomes de colom comú, però és un resultat poc segur a causa del seu mal estat de conservació.

Per a poder treure les plomes es va haver de desfer una de les costures originals del coixí de vellut i així es va descobrir que aquest tenia una ànima de teixit de lli de color blanc cru, amb lligat d'espiga, fet en teler de llisos i pedals. També es va haver de desfer una de les costures originals de l'ànima per a poder treure les plomes; a fi de buidar-la bé se separà el coixí de vellut de l'ànima de lli, i es va veure així que aquesta era més llarga que el coixí i que per a posar-la en el seu interior s'havia cosit fent-li un plec de 7,5 cm d'amplada pel costat de la costura que s'havia desfet.

El tractament de conservació del coixí i de l'ànima es va fer separatament. Cada peça va ser rentada, col·locada en un suport per sistema de cosit, i la costura desfeta es va cosir novament. El tractament va ser fet per Maria Dolors Gendrau, restauradora del Museu Tèxtil i d'Indumentària, entre setembre i novembre de 1983. Coixí i ànima van ser retornats a la catedral de Girona, on són exposats al Museu de la Catedral amb el número d'inventari CRD-1.²⁵

El teixit de vellut del coixí va ser analitzat per Gabriel Vial, antic secretari tècnic del Centre Internacional d'Étude des Textiles Anciens i especialista de reconeguda fama internacional en l'anàlisi de teixits antics. El va definir com a: vellut tallat llis, ratllat i jaspíat. El teixit té dos ordits amb una proporció de 3 fils d'ordit de fons per 1 fil d'ordit de pèl. Ordits: *a*) ordit de fons de seda de colors blau, vermell, groc i marró, torsió Z, 34 fils per centímetre; *b*) ordit de pèl de fil de seda de colors groc, vermell i verd retorts units amb poca torsió, 11,3 fils per centímetre. La trama és una, de fil de lli de color cru, torsió Z, 36 passades de trama per centímetre. El teixit és fet en teler de llisos i pedals, l'efecte de jaspejat es dona mitjançant la combinació irregular dels colors dels fils de l'ordit de fons.²⁶

25. Rosa M. MARTÍN I ROS, «Coixí de Ramon Berenguer II, Cap d'Estopes», a *Catalunya romànica*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1988, vol. XXIII, p. 203-204.

26. Gabriel VIAL, «Le velours de Ramon Berenguer II. Dossier de recensement», *Bulletin du CIETA* [Lió, Centre International d'Étude des Textiles Anciens], núm. 70 (1992) (p. 136-138), p. 137-138.

Aquest teixit no és contemporani de l'enterrament de Ramon Berenguer, ja que no hi ha cap prova que es fabricqués vellut en el segle XI: la tècnica del vellut és posterior a aquesta data. Suposem que el teixit va ser introduït en el sepulcre el 1385, en el moment del seu canvi d'ubicació. La tècnica del vellut sí que era coneguda en el segle XIV, s'esmenten velluts en els inventaris de les corts d'arreu d'Europa,²⁷ i en resten molts de llisos i alguns de llavorats,²⁸ o sia, amb decoracions fetes en el teler.

Els inventaris de la cort catalana parlen, en el segle XIV, de velluts per als vestits d'hivern, per als ornaments litúrgics i per al moblament de les mansions.²⁹ El 1302 l'inventari del rei Jaume II esmenta: «...duos veluts de cirico vermilio...».³⁰ A la mort de la reina Maria de Navarra el 1347, aquesta deixa a la seva capella teixits i coixins de vellut.³¹ L'inventari, fet el 1360, del mobiliari de la infanta Joana, filla de Pere III, parla de: «Item un pali d'altar de vellut morat tot pla...»;³² aquí l'expressió «tot pla» pot interpretar-se com 'vellut llis'. Els velluts són esmentats en la correspondència privada de Pere III; així encomana al seu sastre una fopa feta a la manera «... de la del vellut cenrós quens havet feta darrement...».³³ Aquests documents ens demostren que el vellut era utilitzat a la cort de Pere III i que aquest podia molt bé haver fet posar un coixí de vellut en el sepulcre del seu avantpassat. El document del 4 de novembre de 1385, en què el rei parla de pagar «...multis et diversis sumptibus et expensis qui necesario...ad complementum et perfectionem tumarum...»,³⁴ podria referir-se al coixí de vellut que es va posar al sepulcre de Ramon Berenguer II, tenint en compte que en aquell moment el vellut era un teixit molt car i només reservat als poderosos.

On va ser fabricat aquest vellut? La resposta pot ser Itàlia, on es fabricaven molts teixits de vellut en el segle XIV: podria ser lògica des del punt de

27. Lisa MONNAS, «Developements in figured velvet weaving in Italy during the 14th. Century», a *Bulletin du CIETA* [Lió, Centre International d'Étude des Textiles Anciens], núm. 63-64 (1986) (p. 63-100) p.64.

28. MONNAS, *ibidem*, p. 71-75.

29. Florence Lewis MAY, *Silk Textiles of Spain*, Nova York, The Hispanic Society of America, 1957, p. 133.

30. J. Ernesto MARTÍNEZ I FERRANDO, «La cámara real en el reinado de Jaime II (1291-1327). Relaciones de entradas y salidas de objetos artísticos», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona* [Barcelona, Ajuntament de Barcelona], vol. XI (1953-1954), p. 9.

31. MAY, *ibidem*, p. 132.

32. Pere SANAHUJA, «Mobiliari de la infanta Joana, filla de Pere III», *Analecta Sacra Tarracoenensis* [Tarragona], vol. XII (1936) (p. 166-172), p. 168.

33. *Documentis històrics catalans del segle XIV* (col·lecció de cartes familiars corresponents als regnats de Pere del Punyalet i Johan II), Barcelona, Imprenta de la Renaixença, 1889, p. 43.

34. COSTA I PARETAS, *ibidem*, 1979-1980, p. 281.

vista de la història econòmica i política, ja que Catalunya importava teixits de seda italians i hi havia molts lligams amb Itàlia, especialment amb Sicília, que començà a ser possessió de la Corona d'Aragó durant el regnat de Pere III, però aquestes no són raons suficients, ja que la cort catalana utilitzava també altres teixits de seda d'importació, com els hispanoàrabs. D'altra banda, entre els noms de teixits pels quals es pagaven aranzels per entrar a la Corona d'Aragó en els segles XIII i XIV, publicats per Gual Camarena,³⁵ no apareix el nom de vellut, fet estrany ja que els documents catalans en parlen i en queden restes materials; això vol dir que, o bé no s'importava, o que només era destinat a les classes molt poderoses, com els molt alts dignataris de l'Església i la cort, i, per tant, no pagaven aranzels perquè eren comprats directament o regalats, hipòtesi per la qual ens inclinem. Els velluts de fabricació italiana tenien la trama de seda, segons afirmen els especialistes en velluts italians, com Rosalia Bonito-Fannelli.³⁶

Els teixits italians no només van ser portats a Catalunya, sinó també imitats a la península Ibèrica en llocs on ja existia una tradició sedera des de l'ocupació musulmana, i que després de la reconquesta va continuar,³⁷ indrets que podien adaptar amb facilitat la nova tecnologia més complicada del vellut. La tradició d'incloure el fil de lli en els teixits de seda era corrent des del segle anterior amb les filosades fabricades per teixidors musulmans que restaren en zona conquerida pels cristians de la península Ibèrica, i continuarà en el segle XVI amb els brocatells. Per tant no pot extranyar que els velluts fabricats a la península tinguessin la trama de lli, que, d'altra banda, abaratia el seu preu per car que fos. El centre productor de seda més important de la Corona d'Aragó va ser la ciutat de València i els seus voltants, on després de la conquesta el 1238, Jaume I havia encoratjat la continuïtat de la indústria sedera per part dels teixidors musulmans que hi restaren.³⁸ En els documents dels segles XIV i XV es troben al·lusions als velluts i als velluters de València,³⁹ fins que el 1457 són declarats gremi a part dels seders per la municipalitat de la ciutat de València.⁴⁰ Això

35. Miquel GUAL I CAMARENA, *Vocabulario del comercio medieval*, Barcelona, Ediciones El Albir, SA, 1976, p. 47.

36. Comunicat en un col·loqui sobre el vellut que va tenir lloc a l'Association pour l'Étude des Textiles d'Asie a París el 26 de novembre de 1989.

37. MAY, *ibidem*, p. 122-125.

38. Miquel GUAL I CAMARENA, «El comercio de telas en el siglo XIII hispano», *Anuario de Historia Económica y Social* [Madrid], núm. 1 (1968) (p. 85-106), p. 93.

39. Miquel GUAL I CAMARENA, «Mapa para la industria textil hispana en la Edad Media», a *Homenaje a Vicens Vives*, Barcelona, 1965 (p. 109-167), p. 116.

40. GUAL I CAMARENA, *ibidem*, 1965, p. 156.

només es pot justificar per una llarga i acurada producció, que, amb tota seguretat, forní la cort.

Per les raons fins ara esmentades —existència de la trama de lli en el teixit del coixí de Ramon Berenguer II, presència documentada de velluts a la cort durant tot el segle XIV i existència d'un important centre seder que fabricava velluts a la Corona d'Aragó—, ens atrevim a formular la hipòtesi de donar al vellut del coixí de Ramon Berenguer II l'atribució de fabricat a València, com molts dels velluts utilitzats a la cort.⁴¹

41. Rosa M. MARTÍN I ROS, «Le velours de Ramon Berenguer II», *Bulletin du CIETA* [Lió, Centre International d'Étude des Textiles Anciens], núm. 70 (1992) (p. 131-133), p. 133.